

UITVOERINGS- PROGRAMMA 2022 NEDERLANDSE LIMESSAMENWERKING

INLEIDING

Hoera, Limes Werelderfgoed!

Op 27 juli 2021 was het zo ver. Het besluit van het Werelderfgoedcomité om de Neder-Germaanse Limes in te schrijven op de Werelderfgoedlijst. Daarmee is de Limes het twaalfde Nederlandse Werelderfgoed.

Met het behalen van deze mijlpaal gaat het programma Limes een nieuwe fase in. Het besluit van UNESCO brengt een aantal opdrachten met zich mee die vervat zijn in de recommendations (bijlage 1). Daarnaast zien we dat met het besluit er een moment van reflectie ontstaat: wat we nu verder willen met dat erfgoed en hoe gaan we zorgen dat we het zo kunnen beheren dat we ook na 2027 een stevig netwerk hebben om de Limes langdurig in stand te houden. Ook de vraag of de ambities uit het managementplan de enige zijn, komt naar voren.

De afgelopen periode is vanuit het programmateam hierover met de ambtelijke organisaties van de drie provincies en de gemeenten overlegd. Op bestuurlijk niveau heeft er in mei een aantal overleggen plaatsgevonden met leden van de Stuurgroep. Op basis daarvan is in juni een aantal richtinggevende uitspraken benoemd voor dit uitvoeringsprogramma. Tot slot is met een aantal sleutelspelers uit het Limesnetwerk gesproken over kansen en aandachtspunten.

Uitgangspunten Uitvoeringsprogramma NLS 2022

De uitkomsten van bovengenoemde gesprekken zijn vervat in dit uitvoeringsprogramma voor het interprovinciale programma voor de LimesSamenwerking. Anders dan in voorgaande jaren richt het programma zich ook op activiteiten van de drie afzonderlijke provincies. Hiermee laten we zien dat en hoe verschillende partijen bijdragen aan de NLS.

Uitgangspunten:

Ambitie

Het beschermen, uitdragen en benutten van de Neder-Germaanse Limes in overeenstemming met de kernwaarden van het Werelderfgoedverdrag.

Leidend thema

Het leidend thema is "Limes, grens van vroeger en nu". Dit thema is vastgelegd in het Merkdokument Neder-Germaanse Limes en behelst dat we de Limes niet alleen als historische structuur willen neerzetten maar ook willen laten zien waarom deze vandaag de dag relevant is.

Reikwijdte

De Neder-Germaanse Limes binnen Nederland, zijnde de ingeschreven terreinen van de Limes maar ook de daaromheen liggende gebieden en de daarin aanwezige stakeholders die deel uit maken van de Limes

Kaders

- Nominatiedossier Grenzen van het Romeinse Rijk - Neder-Germaanse Limes
- Managementplan Grenzen van het Romeinse Rijk - Neder-Germaanse Limes
- Centrumregeling LimesSamenwerking
- Meerjarenraming Neder-Germaanse Limes 2020-2023 (stuurgroep Limes 5 september 2019)
- Inschrijvingsbesluit Werelderfgoedcomité (CLT/WHC/NOM/21/117)

PROGRAMMA 2022

Net als voorgaande jaren is het uitvoeringsprogramma opgebouwd aan de hand van de vier hoofdthema's van het managementplan van de Neder-Germaanse Limes aangevuld met de overkoepelende onderwerpen Samenwerking en UNESCO. Daarbij is het thema behoud hernoemd naar site-management.

Thema 1: Site-management

Werkgroep Site-management

Op basis van het advies van ICOMOS en de aanbevelingen van UNESCO wordt het thema behoud verbreed naar site-management, waarbij de activiteiten zich niet alleen richten op de bescherming, maar ook op de presentatie en het verhaal dat op de sites wordt verteld.

Om te komen tot effectief sitemanagement is regelmatig overleg met gemeenten nodig. Voorheen vond dit overleg landelijk plaats. Met ingang van 2022 komt dit landelijke overleg te vervallen. In plaats daarvan worden drie provinciale werkgroepen ingesteld, de zogenaamde Limesclusters. Deze clusters worden gevormd door in ieder geval de provincie, de gemeenten in de betreffende provincie en waar relevant ook terreinbeherende organisaties en erfgoedinstellingen. In de fase van het opstellen van de individuele managementplannen, maar ook bij andere nationale trajecten, zal ook de NLS deel uitmaken van de werkgroepen en wordt de RCE aangehaakt waar het de Rijksmonumenten betreft. De werkgroepen staan onder leiding van de provincies. De NLS biedt secretariële ondersteuning.

Individuele managementplannen

In lijn met de aanbevelingen van ICOMOS en het besluit van het Werelderfgoedcomité wordt in q4 2021 gestart met het opstellen van individuele site-managementplannen. Op basis van een internationaal afgesproken format zal voor elk van de 19 sites een plan worden gemaakt waarbij niet alleen het technisch en juridisch behoud van de site wordt geregeld, maar ook afspraken worden gemaakt op het gebied van presentatie (visueel) en interpretatie (verhaal).

De gemeenten zijn daarbij leidend en werken hiervoor op regionaal niveau samen. Om gemeenten hierbij te ondersteunen is in q4 van 2021 budget gereserveerd voor een interprovinciaal penvoerder die gemeenten en provincies ondersteunt bij het opstellen van de individuele managementplannen.

Het managementplan vormt straks ook de basis voor monitoring.

Bescherming

Het Rijksbeschermingsprogramma is inmiddels bijna afgerond. Voor de drie provinciale verordeningen geldt dat er nog aanpassingen nodig zijn als gevolg van de wijzigingen in de begrenzings. In Zuid-Holland worden deze wijzigingen meegenomen in de lopende herziening van het

omgevingsbeleid Zuid-Holland 2021 met finale besluitvorming door PS in februari 2022. In Utrecht en Gelderland wordt dat meegenomen in de wijzigingen van 2022. Partijen spreken af de inhoud met elkaar af te stemmen. Aandachtspunt is het opnemen van de mogelijkheid tot een meldingsplicht voor gemeenten die voornemens zijn de grond te roeren in de planologisch beschermde kern- en bufferzones. De provincies verkennen of dit binnen hun verordeningsystematiek kan worden opgenomen.

Drie provinciale visies

Het managementplan van de Limes bevat ambities die minimaal nodig zijn en waar UNESCO ons aan zal houden. Het is de basis. Met de inschrijving van de Limes op de Werelderfgoedlijst is de vraag aan de orde of we niet een extra impuls willen geven. Dat vraagt om een lonkend perspectief en een bijpassende programmering en instrumentarium.

Elk van de provincies wordt gevraagd in samenwerking met hun lokale partners te komen tot een document waar hun deel van de Limes staat in 2027 en hoe daar te komen. Daarbij is ruimte voor een regionale differentiatie/thematisering. Het interpretatiekader en het nominatiedossier vormen de kaders. Hiermee wordt een parallel getrokken met de waterlinie, waar in drie regionale pacts wordt samengewerkt.

Thema 2: Publieksbereik

Communicatie, marketing, educatie, netwerkvorming, capaciteitsversterking en programmering

Het publieksbereik richt zich op communicatie, marketing, educatie, netwerkvorming, capaciteitsversterking en programmering. De afgelopen jaren is een deel van de taken op het gebied van publieksbereik belegd bij de erfgoedhuizen die op onderdelen zich laten ondersteunen door de Stichting Liniebreed Ondernemen (SLO). Vanuit deze rol onderhouden de erfgoedhuizen de website en social media maar zijn ook diverse producten ontwikkeld als de abri-campagne, de heruitgave van de fiets- en wandelkaart, het topvondstenboek (in ontwikkeling) en de kaartencampagne. Later dit jaar komt daar nog de vernieuwde website bij.

Ook 2022 blijven de drie erfgoedhuizen de communicatie, educatie en netwerkvorming verzorgen. De erfgoedhuizen ontvangen hiervoor een bijdrage van € 130.000,- . In bijlage 2 is de begroting van de drie erfgoedhuizen opgenomen.

Het onderdeel marketing wordt los ingekocht voor een bedrag van € 60.000,- voor de periode van twee jaar.

Werkgroep Publiek

Voor de komende jaren wordt in gezamenlijkheid gestuurd op de uitwerking van publieksproducten. Hiervoor wordt gewerkt met een gezamenlijk overleg waarin alle sleutelspelers hun werkzaamheden afstemmen. Zo kunnen sneller beslissingen worden genomen en ontstaat meer gezamenlijkheid. Dit betekent dat naast de drie erfgoedhuizen ook de NLS, de drie provincies aanschuiven en een (nog te bepalen) marketingorganisatie, en waarbij ieder vanuit zijn eigen rol deelneemt.

Het voorzitterschap en het secretariaat wordt gevormd door een van de erfgoedhuizen.

Bebording

Voor de bebording zijn in 2021 gezamenlijke kaders vastgesteld voor de vormgeving en opzet en is opdracht verleend aan een bureau voor de ontwikkeling van de huisstijl. De verwachting is dat in 2021 nog voor vier locaties opdracht gegeven kan worden voor het plaatsen van borden in de nieuwe huisstijl. In 2022 verwachten we in het totaal 8 borden te kunnen plaatsen. De bijdrage wordt dan geregeld via een subsidie.

Bruine ANWB borden

Met de inschrijving van de Limes op de Werelderfgoedlijst ontstaat de mogelijkheid een aantal grote bruine borden te laten plaatsen langs Rijkswegen. Voorgesteld wordt om in 2022 minimaal per provincie 1 bord te laten plaatsen en binnen de regionale visies hier afspraken over te maken. De kosten hiervan (circa € 10.000,- per bord) komen voor rekening van de afzonderlijk provincies en/of gemeenten.

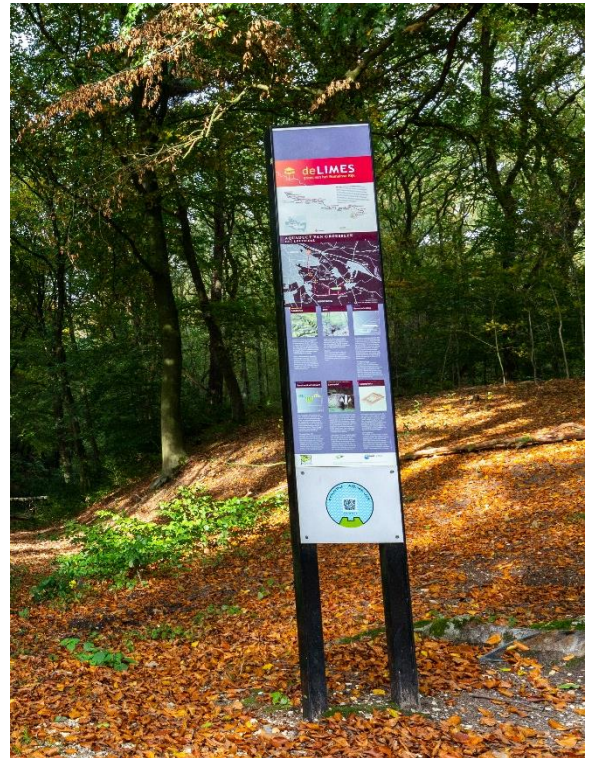
Kleine projecten

De afgelopen jaren hebben we gezien dat er blijvend behoefte is aan een budget voor kleine projecten. Dit gaat doorgaans om kleine aanvragen van € 1000,- tot € 5000,-. Voor de periode 2022 en 2023 wordt voor beide jaren hiervoor een budget van € 45.000,- gereserveerd. Hiervoor zal binnen Utrecht een regeling worden getroffen.

Thema 3: kwaliteit

Werkgroep kwaliteit

De werkgroep kwaliteit zal bestaan uit een onafhankelijk team dat gevraagd adviseert over de thema's ruimtelijke kwaliteit en interpretatie. Zij doen dit op basis van een jaarprogramma (besluit Stuurgroep Limes 25 juni 2021).

De volgende leden zijn benaderd voor de deelname aan dit kwaliteitsteam:

- Mirjam Blott – voorzitter (publieksbereik, interpretatie)
- Catherine Visser (landschap & ontwerp en interpretatie)
- Marenne Zandstra (musea & archeologie).

Het totaalbudget voor het kwaliteitsteam voor de jaren 2022 en 2023 is € 80.000,- .

De werkzaamheden van de werkgroep kwaliteit zijn de volgende: het geven van advies, het ondersteunen van twee pilots per jaar, het bevorderen van het denken over de kwaliteit van presentaties over de Limes door middel van symposia en artikelen. Voorafgaand aan het kalenderjaar geeft het kwaliteitsteam een omschrijving van de onderwerpen waarover zij advies uitwillen brengen.

Interpretatiekader

Het interpretatiekader is het verhaal van de Limes, waarbij de Limes vanuit verschillende perspectieven wordt belicht. Een eerste versie hiervan is voor Nederland opgesteld in 2016.

Het herzien van het interpretatiekader van de Neder-Germaanse Limes is een van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité. Een belangrijke opdracht daarbij is zorgen dat het interpretatiekader van toepassing is op zowel het Duitse als het Nederlandse deel van de Limes.

In 2021 wordt nog gestart met het herzien. Hiervoor is een bedrag van € 36.000,- gereserveerd.

Thema 4: Kennis

Werkgroep kennis

De werkgroep kennis heeft een internationale basis en wordt gevormd door een vertegenwoordiger van de RCE, de archeoloog van de NLS en een vertegenwoordiger van de Landschaftsverband Rheinland (LVR). Daarnaast kunnen gastleden aanschuiven. Leidend voor het werk van deze werkgroep is de op te stellen onderzoeksagenda. Deze is in maart 2022 klaar en zal dan ter vaststelling worden voorgelegd aan de stuurgroep. Ten minste twee maal per jaar zal er een terugkoppeling plaatsvinden over de werkzaamheden van de werkgroep kennis naar de relevante spelers binnen de Nederlandse onderzoeksgemeenschap.

Onderzoeksagenda:

Het opstellen van een onderzoeksagenda is opgenomen in de actietabel van het managementplan van de Neder-

Germaanse Limes. Ook is het een van de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité.

Met het rapport *Romans on the Waterfront* (NAR071) dat in opdracht van de RCE is opgesteld en in de zomer van 2021 is gepresenteerd, is een overzicht gegeven van 25 jaar onderzoek naar de Limes in Nederland. Hiermee is een basis gelegd om te komen tot een onderzoeksagenda. Het eerste concept hiervan wordt besproken in een werksessie tijdens de Limesdag 2021. Deze onderzoeksagenda is in maart 2022 gereed en zal dan worden voorgelegd aan de Stuurgroep. Voor de uitvoering van de onderzoeksagenda zijn beperkt middelen beschikbaar binnen de begroting van de LimesSamenwerking. Bij de vaststelling van de onderzoeksagenda zal ook een voorstel worden voorgelegd voor de inzet van die middelen.

Constructing the Limes:

In 2019 heeft de stuurgroep Limes besloten het project *Constructing the Limes* te willen ondersteunen door middel van een bijdrage in uren en geld. In 2021 zijn deze afspraken verder uitgewerkt. Met de Universiteit Utrecht is afgesproken dat deze inzet zich de komende jaren richt op de onderstaande onderwerpen. De financiële bijdrage komt nog ten laste van het budget 2021. De uren worden verspreid over de jaren 2021, 2022 en 2023.

Inzet NLS bijdrage binnen Constructing the Limes	uren	€
Baksteenstempels (burgerwetenschap/ met vrijwilligers)	*	*
Kesteren (burgerwetenschap/ met vrijwilligers)	*	*
Limes in de 3de eeuw (burgerwetenschap/ met vrijwilligers)	*	*
Voorspellend onderzoek	*	*
Wetenschappelijke inbreng publieksproducten (interpretation & afterlife)	*	
Dataverzameling bij Limesonderzoek door derden (PVE's)	*	

Limescongres:

In 2022 vindt in Nijmegen het internationale Limescongres plaats. De gemeente Nijmegen is hier trekker van. Vanuit het budget 2021 is daarvoor een bijdrage toegekend van € 60.000, -.

Samenwerking

Stichting Werelderfgoed Nederland

De Stichting Werelderfgoed Nederland zorgt voor afstemming en kennisuitwisseling tussen werelderfgoederen binnen Nederland en voor gezamenlijke profilering en fondsenwerving van het Nederlandse Werelderfgoed. Het bestuur van de Stichting is opgebouwd uit vertegenwoordigers van de ingeschreven Werelderfgoedsites: één per site.

De NLS neemt samen met een vertegenwoordiger van de RLN deel aan de werkgroep van de Stichting Werelderfgoed Nederland. Voor deelname aan de stichting wordt een vaste jaarlijkse bijdrage gevraagd van € 5.000,-.

In aanvulling daarop kan worden besloten ook deel te nemen aan aanvullende projecten. Een van die projecten is de productie van een Klokhuis-aflevering over het betreffende werelderfgoed. Deze afleveringen worden gebruikt bij educatieprojecten en voorlichting. De kosten hiervan bedragen € 25.000, -. Deze worden gedekt uit het NLS budget van 2021.

Online kenniscentrum

Om de samenwerking tussen partners te bevorderen zal binnen de website van de Limes een online-omgeving worden gebouwd waar relevante beleidsdocumentatie over de Limes wordt gedeeld, officiële stukken, vergaderinformatie etcetera. Dit bevordert ook de kennisuitwisseling tussen verschillende werkgroepen.

Internationale managementgroep

De internationale managementgroep bestaat uit de twee vertegenwoordigers van de NLS, twee vertegenwoordigers van de Duitse partners en de UNESCO focal points. Gelet op de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité, zal de internationale managementgroep in 2022 6 keer per jaar samenkomen.

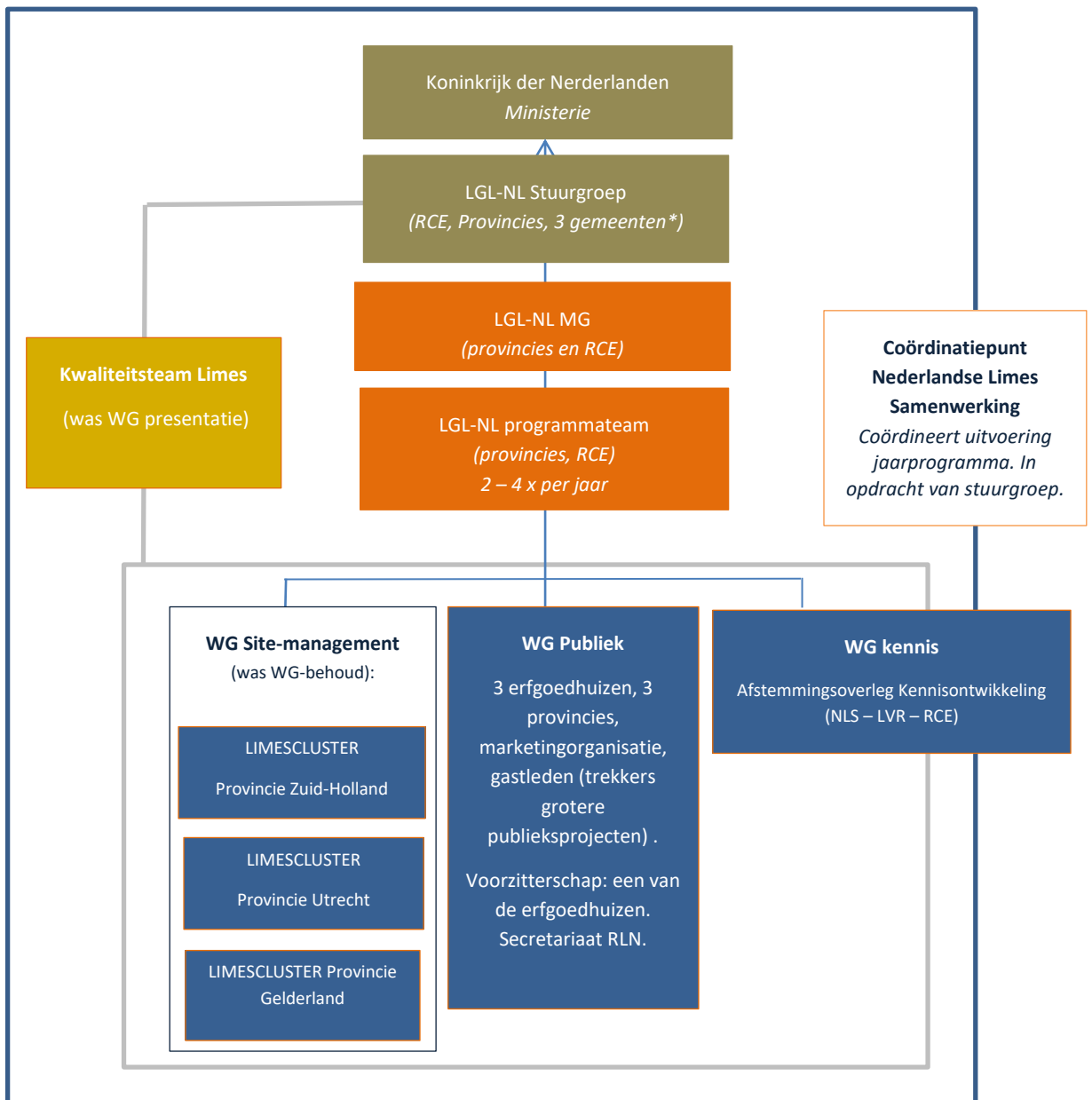
Naast de internationale werkgroep is er ook een internationale stuurgroep. Deze komt alleen bijeen indien daar inhoudelijk aanleidingen toe zijn. Die worden voor 2022 niet voorzien.

UNESCO

In 2023 dient een voortgangsrapportage te worden ingediend bij het Werelderfgoedcentrum. Dit proces vindt een keer per 6 jaar plaats. De werkzaamheden hiervoor starten in de tweede helft van 2022. Hierbij zullen we ook rapporteren hoe we de aanbevelingen van het Werelderfgoedcomité hebben geïmplementeerd.

BIJGESTELDE ORGANISATIESTRUCTUUR

Let op: de internationale context is conform de managementorganisatie uit het managementplan.

FINANCIEN

[Niet in deze versie beschikbaar]

Toelichting

Grijze cellen: bedragen die nog moeten worden gegund.

1. Opstellen standaard PVE's voor archeologisch onderzoek, waarvan voor het Corbulo kanaal er sprake is van urgentie en die kosten naar 2021 worden gehaald. Een tweede PVE wordt gemaakt op basis van de onderzoeksagenda.
2. Voor de uitvoering van de onderzoeksagenda is in 2022 € 40.000,- beschikbaar. Bij de vaststelling zal een voorstel worden voorgelegd voor de toedeling hiervan.
3. Romeinse Limes Nederland heeft een aanvraag ingediend voor € 160.000,-. Besloten is het deel marketing (met een waarde van € 30.000,-) niet onder te brengen bij de erfgoedhuizen maar los in te kopen en de marketingpartners deel uit te laten maken van de werkgroep Publiek.
4. De bijdrage van PU bestaat voor € 94.000,- uit middelen en voor € 86.000,- uit uren.
5. Op grond van de centrumregeling is het niet mogelijk om middelen vanuit voorgaande jaren door te schuiven. Afgesproken is dat een eventueel overschot in mindering wordt gebracht op het jaar volgend op de eindrapportage.

BIJLAGE 1: Aanbevelingen Werelderfgoedcomité

Verkorte lijst met aanbevelingen Werelderfgoedcomité. Tussen [] het onderdeel uit het uitvoeringsprogramma waar deze actie wordt opgepakt.

- Het in orde brengen van de beschermingsmaatregelen zoals opgenomen in het nominatiedossier en, waar dit niet direct kan, het maken een tijdplanning voor het aanpassen van nationale/provinciale/gemeentelijke verordeningen. [bescherming]
- Het harmoniseren van de twee nationale delen van het MP en opstellen van individuele site-managementplannen voor alle 44 sites.
- De ontwikkeling van een gezamenlijke strategie voor duurzaam toerisme als onderdeel van het managementsysteem. [2023]
- Het vastleggen en ontsluiten van wetenschappelijke basisinformatie per individuele site. [individuele site-managementplannen]
- Doorgaan met het onderzoeken archeologische betekenis riviercorridorlandschap. [Onderzoeksagenda]
- Ondersteuning van onderzoek en interpretatie van de uitwisseling van Romeinse cultuur langs de grens [Constructing the Limes] .
- Ontwikkeling van een overkoepelende onderzoeksstrategie (2021-2024) voor de Neder-Germaanse Limes als geheel, die een kader biedt voor nationale strategieën en partnerschappen [Onderzoeksagenda]
- Zorgen voor actieve monitoring van de waterstanden en waterkwaliteit op sites met conservering van hout en andere organische resten [site-managementplannen].
- Het uitwerken van het interpretatiekaders conform planning [interpretatiekader]
- Het uitvoeren van een Heritage Impact Assessment (HIA) voor Valkenburg-De Woerd [binnen het site-managementplan hierover afspraken maken].
- Het opzetten van een proces om een overkoepelend beleidskader te ontwikkelen voor reconstructies en visualisaties voor bestaande en toekomstige segmenten van de grenzen van het Romeinse Rijk ingeschreven op de Werelderfgoedlijst.